

LA INJUSTÍCIA ENTRE REIXES

Per Jordi Balot

- 1.- Introducció
- 2.- Les presons, aquelles grans desconegudes.
- 3.- Quan es veu tot fosc.
- 4.- Tipologia dels presos actuals.
- 5.- Les víctimes que pateixen les incongruències.
- 6.- El fracàs d'un sistema injust.
- 7.- On tenim el futur?

Vull dedicar aquest quadern, en primer lloc, a la meua família, que m'ha donat el suport necessari per a plasmar per escrit algunes de les meves idees; als presos i preses que he conegut durant tants anys i dels quals he après tantes coses; als voluntaris i voluntàries de les ONG, que entren a les presons diàriament sense que la societat s'adoni d'aquesta tasca tan important; als juristes, jutges i funcionaris de presons que encara segueixen creient en les persones, malgrat el sistema penitenciari; i a tantes víctimes que pateixen la injustícia i la crueltat de les presons i del seu entorn.

1-Introducció.

Llargos anys en contacte amb moltes persones. Quantitat de persones que sofreixen molt, molt més del que podem pensar i imaginar. Però, en cap moment podem oblidar que són persones i que, com a tals, es mereixen un respecte i una mirada frontal, cara a cara.

Estan massa acostumades a passar al costat d'algú i ser ignorades. Ningú no es fixa en elles, ningú no s'hi apropa. Els sentiments d'odi cap a una societat que els nega oportunitats i la necessitat de ser acollits, es barregen.

Hi ha força persones disposades a apropar-se i a implicar-se en aquests mons desconeguts, i rebutjats, per molts ciutadans que viuen massa acomodats i que només tracten de culpabilitzar els altres, per tal de quedar-se amb la consciència tranquil·la i defugir els problemes socials. Però, en tot cas, resulta difícil resignar-se que tot segueixi igual.

Quan t'endinses en els mons de la marginació i de l'exclusió et trobes amb persones encantadores, lluitadores i amb ganes de trobar companys de fatigues que estiguin disposats a continuar assumint la responsabilitat en la lluita contra l'exclusió. Creuen que té sentit deixar les energies en aquesta tasca. Potser els canvis són més lents del que ens agradaria, però, només que s'aconsegueixi millorar la situació d'una sola persona, ja haurà valgut la pena tot l'esforç. L'experiència ens permet veure evolucions i gaudir de petits èxits que ens fan pensar que, tant d'esforç, ha valgut la pena.

He estat convivint uns quants anys amb persones empresonades, entrant cada dia a dins d'una macropresó, coordinant un Programa d'atenció a presos des d'una ONG. En tot aquest temps, he vist, he reflexionat, he escoltat, des de la llibertat de no restar vinculat a les presons com a funcionari. Ara, potser ha arribat el moment d'intentar transmetre algunes reflexions personals. Sé que hi haurà persones vinculades a les presons que diran que el que dic no és veritat, o que no conec prou bé les presons, o que m'invento coses.

El meu objectiu consisteix a intentar posar damunt la taula el fet que el sistema penitenciari té molt a desitjar i que és possible que hi hagi alternatives més rendibles, tant econòmicament com socialment.

Abans d'endinsar-nos en aquestes petites reflexions, voldria proposar "La paràbola de l'home de les mans lligades":

Una vegada hi havia un home com tots els altres. Un home normal. Tenia qualitats positives i aspectes negatius. No era diferent, era com tothom.

Un bon dia, van trucar a la seva porta. Quan va sortir, es va trobar amb uns amics. Eren diferents persones i venien juntes.

Aquests amics, tot somrient, però sense dir-li res, li van lligar les mans.

Després, li van dir que era millor així, perquè, amb les mans lligades, no podria fer res de dolent. (Es van oblidar de dir-li que tampoc no podria fer res de bo). I van marxar, deixant un vigilant a la porta, perquè ningú no entrés a deslligar-lo.

Al principi, l'home es va desesperar i es va escarrassar a desfer-se els lligams. Quan es va convèncer de la inutilitat dels seus esforços, va intentar, de mica en mica, d'acomodar-se a la seva nova situació.

A poc a poc, va aconseguir valer-se per a continuar subsistint amb les mans lligades. Al principi, li costava molt deslligar-se les sabates, però ho anava aconseguint.

Un dia, se'n sortí d'embolicar i encendre's una cigarreta..., i l'home es va començar a oblidar que tenia les mans lligades, que no era lliure.

Van passar molts anys. L'home va arribar a acostumar-se a les seves mans lligades. Mentrestant, dia rere dia, el seu vigilant li comunicava les coses dolentes que feien els altres homes, amb les mans lliures. (S'oblidava de dir-li les coses bones que també feien, els homes, amb les mans lliures).

Continuaren passant els anys. L'home va arribar a habitar-se als seus lligams. El vigilant, sovint, li deia que havia d'estar agraït a aquells amics que, una nit, van entrar a casa seva i li van lligar les mans. Gràcies a aquell gest, ell no podia fer res de dolent (s'oblidava de dir-li que, a partir d'aquell moment, tampoc no va poder fer res de bo)... I l'home va començar a creure que era millor viure amb les mans lligades.

A més a més, hi estava ja tan fet, als lligams...

Van passar molts, molts anys...

Un dia, uns altres amics van entrar a casa seva, després d'haver vençut el vigilant que no els deixava entrar, i li van tallar els lligams de les mans.

Ja ets lliure!, li van dir.

Penso que aquest text ens pot servir per a una reflexió personal en profunditat. Ho deixo a les mans de cadascú.

2.- Les presons, aquelles grans desconegudes

En parlar amb les persones que tenim al voltant sobre les experiències que es viuen dins les presons, ens pot sobtar la gran ignorància que impera en la nostra societat sobre una qüestió que, en principi, hauria de tenir la seva importància.

Normalment, en fer la pregunta sobre què coneixem del món de les presons i de les persones preses, la resposta és el mutisme. Això pot voler dir alguna d'aquestes coses:

- 1.No en sé res.
- 2.L'única cosa que en sé és el que surt a la televisió (imatge idíl·lica i maquillada).
- 3.En sé algunes coses, però no m'atreveixo a opinar.
- 4.En sé moltes coses, però és preferible no parlar, perquè hi ha molta porqueria.
- 5.Passo del tema, perquè a mi no m'afecta de cap manera. És problema dels qui estan allí tancats i, si hi són, és perquè s'ho han buscat.

Qualsevol de les respostes anteriors és preocupant. He de reconèixer que, durant molt de temps, jo m'havia situat entre la segona i l'última resposta, però, quan vaig començar a conèixer més de prop el món penitenciari, vaig passar-me a la quarta. D'una banda, sentia la temptació d'explicar coses que havia vist, però, de l'altra, sabia que, si es vol estar al costat de les persones preses, s'ha de callar, per tal de poder accedir a la presó i acompanyar-les. Es coneixen força casos de persones que han fet alguna crítica i han proposat alternatives viables al sistema penitenciari, i els ha estat prohibida l'entrada a les presons.

Es pot començar fent una afirmació que intentaré explicar al llarg d'aquestes pàgines: la presó és una estructura de violència i un mecanisme de càstig i, encara que estigui pintada de colors i tingui música ambiental, segueix sent una estructura punitiva i violenta.

Quan entres per primera vegada en una presó, hi ha moltes coses que et sorprenen, que et criden l'atenció i a les quals no estàs gens acostumat. En primer lloc, tot el procés d'entrada fins a l'interior de la presó. Les finestres per on t'has de comunicar amb els funcionaris són molt petites i has de parlar sempre ajupit i sense veure la cara del funcionari corresponent. A més a més, com que la finestra és tan petita i baixa, quan aquell et contesta no el sents, amb la qual cosa has d'anar demanant aclariments continus i, tant la persona que pregunta com el funcionari que respon, es van posant nerviosos. Com es pot veure, des del primer moment falla el més important: el diàleg.

En segon lloc, la quantitat de controls que has de superar fins arribar a la teva destinació (mòduls, locutoris, infermeria, etc.). Això serveix d'aclariment a les persones que es pensen que un pres es pot escapar fàcilment d'una presó o, simplement, per a deixar constància que, salvant determinades excepcions molt puntuals, els presos no es poden pas moure al seu aire per tot el recinte de la presó.

- "Interns" versus "Presos"

Resulta curiosa la nomenclatura que els funcionaris utilitzen per a parlar de les persones privades de llibertat. Sempre es parla dels "interns", intentant suavitzar l'agressivitat dels recintes penitenciaris. Però, si mirem el diccionari, trobem que "intern" és l'alumne que viu dins d'un establiment dedicat a l'Ensenyament"¹.

Convé fer algun aclariment. Per començar, la persona privada de llibertat no és cap alumne, i en cap moment es poden considerar les presons com a establiments dedicats a l'ensenyament. Si fos així, els funcionaris serien mestres, pedagogs, psicopedagogs..., es dedicarien a transmetre coneixements sobre determinades matèries i amb metodologies pedagògiques i, a més a més, aquests centres dependrien del "Ministerio de Educación, Cultura y Deporte", i no del "Ministerio del Interior". Evidentment, haurien de seguir les directrius educatives obligatòries per a tots els centres educatius... I, actualment, tot això té poc a veure amb les presons.

Encara que determinades persones vulguin amagar, sota la paraula "intern", una imatge més suavitzada de la presó, és més clarificador parlar de les persones privades de llibertat com de "presos" o "reclusos". Segons el mateix diccionari, "pres és la persona que pateix presó". Aquesta definició parla de patir, la qual cosa fa evident, i ningú que conegui el funcionament d'una presó no ho podrà negar, que la persona que entra en una presó, realment la PATEIX. La paraula "pres" és més dura i malsonant, però reflecteix el que els toca de viure a les persones privades de llibertat.

- Funció de les presons

En aquest moment, podríem preguntar-nos sobre la funció que tenen les presons. Segons l'article 25.2 de la Constitució Espanyola, "les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i la reinserció social". És a dir, tot l'esforç, el personal i la despesa econòmica, que es faci a les presons i no vagi encaminat a la reeducació i a la reinserció social, podríem dir que, en principi, és anticonstitucional.

Sembla evident que, de cara a una reeducació o reinserció, el primer que s'ha de fer és transmetre uns determinats valors que afavoreixin el respecte a l'altre, el diàleg, l'escolta activa, la convivència, la responsabilitat, la presa de decisions personals,... tenint sempre en compte que (llevat que el jutge digui el contrari) l'entrada a la presó és, només, una pena privativa de llibertat, no de tota la resta de drets de qualsevol ciutadà.

A partir de l'experiència, el que tampoc no es pot negar és que les presons gairebé mai no aconsegueixen llur finalitat reeducativa i de reinserció, sinó que estan jugant el paper punitiu, castigador i destructor de la persona, tan físicament com psíquicament.

Tampoc no podem fer cas omís d'un altre fet ben significatiu: les presons són un gran

negoci per a determinades persones. Potser seria interessant pensar quantes persones viuen de les presons i de les persones empresonades. Perquè ens en fem una petita idea, en una presó amb 1.500 presos és fàcil que hi rondin prop d'uns 500 funcionaris (sense tenir en compte totes les persones externes al sistema, però que també en viuen). Amb tants funcionaris, no seria possible plantejar sistemes més humanitzadors i de reinserció que no tinguin tant a veure amb la repressió i el càstig? Seria positiu que, si més no, hi penséssim una mica.

3.- Quan es veu tot fosc

Fins aquest moment, he començat a introduir alguns elements que menen a considerar el sistema penitenciari com un sistema fracassat.

Podríem afirmar que aquest fracàs és degut, fonamentalment, a tots aquells signes negatius que impedeixen avançar cap a l'establiment d'unes relacions interpersonals constructives i positives, i que més aviat estan encaminats en sentit contrari.

Resulta difícil, en tan poc temps, poder aprofundir en molts dels signes negatius del sistema penitenciari, però intentaré fer una petita aproximació a alguns d'ells:

-Elements relacionals

- Jerarquització relacional absoluta: es produeix una gran jerarquització en les relacions entre els mateixos funcionaris, dels funcionaris cap als presos i entre els mateixos presos.

- Anul·lació de la persona, submissió i obediència cega: la persona presa només té, com a única alternativa possible, la submissió. Altrament, és castigada.

- Desinformació: pitjor que la manca de llibertat és la manca d'informació, la qual produeix una gran incertesa i una gran inseguretat que, sovint, condueixen a desequilibris psíquics importants.

- Indefensió: la vida dels presos es desenvolupa en funció de les decisions d'altres persones que, sovint, són considerades com a enemigues o rivals.

- Aïllament de les famílies, de les amistats, de l'entorn al qual hauran de tornar tard o d'hora.

- Esquizofrènia: la persona presa, en funció de quin sigui el seu interlocutor, ha d'aprendre a utilitzar tres llenguatges diferents: el llenguatge del carrer, el llenguatge dels funcionaris i el llenguatge dels presos. Cada un d'ells utilitza uns codis diferents.

- Maltractaments i tortures: el càstig psíquic va acompanyat, moltes vegades, del càstig físic. Les denúncies de tortures i maltractaments per part dels funcionaris van en augment, encara que la major part de les vegades queden arxivades.

- Deteriorament físic (amb malalties molt greus, com la SIDA) i psíquic².

-Elements disciplinars

·Supressió de drets fonamentals: teòricament, l'entrada a la presó hauria de suposar, només, la supressió de la llibertat per un mandat judicial. Però, realment, i a causa de la indefensió dels presos, es tradueix en una supressió de molts altres drets fonamentals sense una ordre judicial, com pot ser el dret a l'educació, al treball, a l'associacionisme, a la llibertat d'expressió, a la salut, a una mort digna, etc.

·Predomini dels elements regimentals sobre els elements tractamentals: poques vegades es tenen en compte els processos tractamentals (si és que existeixen), quan els directius o els tècnics de les presons prenen decisions que fan referència al règim punitiu penitenciari.

·Disciplina fèrria i sancions encobertes: per exemple, sovint es prenen decisions de traslladar un pres de presó, sense més motiu que augmentar el càstig amb la distància familiar.

·El Primer grau: gairebé no es parla del que passa amb els presos que estan patint el primer grau penitenciari. Es pot definir com "la presó dins la presó". Tot el que estem descrivint és viscut en el màxim exponent³.

·Control absolut i manca d'intimitat: no hi ha espais personals propis per a gaudir d'una mica d'intimitat, quan és necessària.

-Elements tractamentals

·Dèficit de funcionaris de tractament: en tot cas, les noves incorporacions de funcionaris van adreçades a augmentar les mesures de control als presos, i no les mesures pedagògiques.

·Manca d'activitat: la major part dels presos passen tota la seva condemna, dia rere dia, sense fer res. Els sentiments d'inutilitat i de fracàs són predominants, i la desmotivació va en augment.

·Dificultat de tractament en un medi hostil i desmotivador.

·Manca de tractaments individuals. Les decisions són col·lectives. Per posar un exemple, la violació d'un permís per part d'un pres significa automàticament la restricció de permisos de tota la resta, sense que n'hagin tingut cap culpa.

·Condicions de salut nefastes: moltes persones que han entrat a la presó amb una bona salut, en surten tocats, malalts i degradats.

·Nul·la preparació per a la llibertat: no es té en compte que, algun dia, aquella persona haurà de tornar a viure en llibertat.

·Les reincidències: són una conseqüència del que acabem de dir.

Amb tots aquests elements negatius, el resultat final que ens trobem és que la presó, en lloc de destruir la delinqüència, l'accentua i la maximitza. L'afirmació que la presó és

una escola de delinqüència recobra protagonisme, encara que, des de la teoria, se'ns vulgui convèncer del contrari. La realitat acaba contradient, de manera cruel, la paraula.

El que més dol és que les conseqüències d'aquest fracàs del sistema penitenciari no es fan recaure sobre llurs responsables (la pròpia presó i els seus caps), sinó sobre la persona més indefensa: el pres.

4.- Tipologia dels presos actuals

Les persones privades de llibertat procedeixen, majoritàriament, d'ambients socials, culturals i econòmics més aviat deprimits. És relativament fàcil trobar les estretes correlacions entre empresonament i inestabilitat laboral, entre sistema educatiu i analfabetisme funcional o fracàs escolar, entre sistema sanitari i malalties greus, entre polítiques migratòries i estrangers empresonats, entre drogodependència i reincidència delictiva, etc. Amb totes aquestes constatacions, prenen força les afirmacions del jurista José Luis Segovia⁴ quan diu que “l'empresonament suposa un agreujament d'una vulneració de drets fonamentals que ja es va produir a fora. En aquest sentit, la presó no és sinó un reforçant de desigualtat i d'injustícia”. I acaba afegint que “on no existeix ocupació, ni serveis culturals ni socials, el delictes es converteix en la més trista i perillosa de les ocupacions”.

Segons les dades aportades pel Ministerio del Interior de l'Estat espanyol corresponents al mes de gener del 2002, a Espanya hi ha 48.118 persones privades de llibertat, de les quals 37.466 són penades i 10.652 són preventives⁵.

Intentaré presentar quatre dades genèriques per fer-nos una idea de les persones de què parlem:

- Sexe: Atenent el sexe, es pot observar que la presó és clarament masculina, amb el 91,86 % d'homes i només el 8,14 % de dones recluses.

- Edat: En observar l'edat, es pot veure que predomina la població jove. S'està produint un clar rejuveniment dels presos. Així:

- Menors de 30 anys:47 %
- Entre 31 – 40 anys:35,37 %
- Entre 41 – 60 anys:16,09 %
- Més de 60 anys:1,54 %

- Reincidència: Si s'observa el grau de reincidència en la comissió de delictes, es veu que hi ha alguna cosa que no funciona, tal com dèiem anteriorment, ja que el 61,2 % dels presos són reincidents, mentre que només el 38,8 % ingressen a la presó per primera vegada. Aquestes dades posen de manifest el fracàs de l'objectiu de reinserció social que tenen les presons.

·Origen: Atenent la procedència de les persones, una cinquena part són estrangeres (20,4 %), enfront de l'origen espanyol de la majoria (79,6 %). Aquesta dada va canviant paulatinament, amb l'augment de persones recluses immigrades.

·Nivell cultural: Es pot observar que més de la meitat dels presos espanyols són analfabets funcionals (51 %). Un 17 % es declara analfabet total i un 34 % es declara analfabet funcional.

·Situació laboral: Un 59 % de les persones empresonades estaven sense treball en el moment d'ingressar en el Centre Penitenciari. Aquesta dada ens pot fer intuir una relació entre el delicte i la manca de recursos econòmics per a sobreviure.

·Situació sanitària: Analitzant les dades sanitàries, es pot observar que, més de la meitat de la població reclusa (en concret un 56 %), es declara drogodependent, un 44 % de les persones pateix alguna malaltia seriosa i un 26 % declara obertament que pateix la Sida. Fins i tot molts dels malalts de Sida manifesten que havien entrat sans a la presó, i han agafat la malaltia allà dins.

Podríem dir que, globalment, la població penitenciària es pot classificar en tres grans grups de persones: els drogodependents, els immigrants, i un tercer grup no esmentat fins aquest moment, però que també resta reclòs, que és el dels malalts mentals. Finalment, hi ha un grup minoritari de persones que podríem definir com els delinqüents pròpiament dits.

1)- Els drogodependents

Representen el col·lectiu més nombrós dins de les presons espanyoles, ja que conformen aproximadament el 56 % de la població reclusa.

La drogodependència és un factor criminològic de gran importància. Es pot observar un lligam molt directe entre el consum de drogues i la comissió de delictes per a aconseguir les substàncies addictives que mantenen en l'esclavitud tants éssers humans.

Aquest fenomen ha produït un augment molt considerable de persones empresonades en les últimes dècades i, d'altra banda, ha influït decisivament en la modificació del perfil dels reclusos de l'Estat espanyol.

Per regla general, els drogodependents són persones joves (habitualment menors de 40 anys). Moltes d'elles encara no han accedit al mercat laboral, perquè han començat amb l'addicció en un moment prematur de llurs vides, o, si han accedit al mercat laboral, ha estat d'una manera molt precària i inestable. Això explica que la major part dels presos espanyols es trobin sense feina, en el moment d'entrar a la presó, i sense uns ingressos econòmics que, d'altra banda, han d'aconseguir d'alguna manera.

La droga no és només un fenomen habitual dins les presons (tothom sap que hi ha més droga a dintre, i bastant més cara, que al carrer), sinó que, a més a més, aconsegueix una funció social molt important, com a element adaptador, en un entorn tan agressiu.

Talment com al carrer, en el món reclús ens trobem amb consumidors i amb traficants, amb persones que hi van deixant llur vida a causa d'un consum diari descontrolat, i amb individus que es dediquen a la bona vida a costa de matar llurs companys.

I què haurem de dir, si ens aturem a reflexionar en les condicions en què aquestes persones s'han de punxar. Com que les xeringues estan prohibides, acaben punxant-se

d'amagat, sense cap higiene, compartint la mateixa xeringa més de 500 persones, a canvi de pagar uns preus exorbitants.

Com hem anat dient, les drogues juguen un paper de control dels presos força important. Quan entres cada dia en una presó, de seguida notes com està la situació. T'adones de si l'ambient està tranquil o crispat. Saps si hi ha hagut alguna baralla o si s'està preparant una protesta. Veus si les persones es troben més o menys relaxades o si es queixen de tot el que passa al seu voltant (menjar, manca de neteja, fred, desatenció dels funcionaris...) És relativament senzill observar que, a mesura que l'ambient es va tornant més tens, comencen a entrar partides de droga que produeixen l'efecte de deixar tothom adormit. Amb poca estona, s'acaba tota possibilitat de queixar-se, puix els presos ara tenen com a única preocupació l'obtenció d'una nova dosi. Totes les altres demandes han quedat diluïdes i acaben desapareixent.

Però, les drogues també compleixen altres funcions, en un espai tan tancat. A primera vista trobem, com a mínim, cinc funcions complementàries:

1. Enfront d'una institució penitenciària tant agressiva, violenta i despersonalitzadora, la persona privada de llibertat necessita sistemes alternatius per a evadir-se, si més no mentalment.

2. Com que la droga és quelcom prohibit, s'utilitza com a objecte d'enfrontament amb la institució penitenciària i com a element d'autoafirmació enfront d'ella.

3. Constitueix un mecanisme de novetat, de manera que suposa un trencament amb la monotonia i amb la tensió que es viu diàriament entre reixes.

4. Es converteix en un producte que permet amenaçar. Així, molts presos són coaccionats pels funcionaris perquè "cantin" i se'n vagin de la llengua, sota l'amenaça de ser sancionats mitjançant una declaració falsa.

5. És un element d'estructuració de poder entre els propis presos, però també entre presos i funcionaris. La condició de drogodependent és una variable que augmenta considerablement l'aplicació de l'aparell disciplinari de la presó.

Podríem concloure aquest apartat sobre els drogodependents amb tres idees bàsiques:

a). En primer lloc, les drogues existeixen dins les presons d'una manera intencionada, perquè aconsegueixen diverses funcions que són molt útils pel mateix funcionament del sistema penitenciari.

b). En segon lloc, no es pot dir que un drogodependent sigui, de manera innata, un delinqüent. Quan una persona no ha delinquit mai mentre no era consumidor de substàncies addictives, i quan no torna a delinquir mai més quan deixa de consumir drogues, i només ha comès delictes mentre estava enganxat, crec que a aquesta persona no se la pot catalogar com a delinqüent. En tot cas, hi ha hagut alguna circumstància que l'ha fet delinquir temporalment, però ell no és un delinqüent. Quan aquestes persones deixen el consum de les drogues, tornen a fer vida completament normal.

c). Finalment, els drogodependents necessiten recursos específics per poder ser tractats i rehabilitats amb personal especialitzat i ben preparat que els ajudi a fer front a llur problema amb les drogues. Però, aquests llocs no són (ni podran ser mai) les presons. Els programes de tractament a drogodependents dins de les presons són inútils, perquè el context penitenciari va en contra de tota teràpia que pugui ser eficaç per a lluitar contra la drogodependència.

2)- Els immigrants

Normalment, quan ens referim a les persones immigrants que estan en els Centres Penitenciaris, ens estem referint, bàsicament, a persones joves que han hagut de fugir de llurs països d'origen per motius econòmics o bèl·lics.

Han deixat enrera llurs persones estimades, llur cultura, llur llengua, llur religió, les poques pertinences que tenien..., per a anar a buscar una “terra promesa” que els estem oferint des d’una societat de consum necessitada de mà d’obra barata.

En venir cap aquí, molts d’ells s’han jugat la vida i han estat enganyats i explotats per les màfies, la major part d’elles espanyoles, que segueixen posant de manifest l’existència de l’esclavitud en el segle XXI.

Quan arriben al nostre país veuen que tot el que se’ls havia promès era una gran mentida. S’han de començar a buscar la vida com poden, per a sobreviure. Si poden regularitzar llur situació, podran accedir al mercat laboral i, en pocs mesos, seran capaços de obrir-se camí amb normalitat en el nostre medi.

El problema comença quan no tenen la sort de regularitzar-se i, per tant, no poden entrar en el mercat laboral. Llavors s’hauran de procurar la manera de subsistir i és fàcil que, tard o d’hora, hagin d’acabar robant. En el moment que els detinguin, entraran a la presó per a complir la condemna i, quan en surtin, si no se’ls facilita una inserció social i laboral, tornaran a entrar en el cercle de la delinqüència per tal de sobreviure.

Per tant, el resultat final és que, per uns motius estrictament econòmics i laborals (juntament amb la manca d’uns papers que no deixen de ser un tràmit burocràtic i polític), s’acaba donant una resposta punitiva a les persones que vénen de determinats països.

Possiblement, si els oferíssim una legalització i una feina, començarien a treballar i a obtenir uns ingressos que els facilitarien una vida perfectament normalitzada i integrada. No es pot parlar de l’immigrant com d’un delinqüent, quan el seu únic “delicte” ha estat néixer en un país extracomunitari (fa uns anys, hagués estat un “delinqüent” pel sol fet d’haver nascut fora d’Espanya).

En aquests moments, els presos immigrants representen el segon grup numèricament més important de la població penitenciària a l’Estat espanyol⁶.

3)- Els malalts mentals

Cap a l’any 1984 o 1985 es va posar en marxa, en tot l’Estat espanyol, una important reforma psiquiàtrica encaminada a la reinserció social dels malalts mentals. La intenció inicial era bona.

Bàsicament, es volia aconseguir que la major part dels malalts mentals que estaven tancats en els hospitals psiquiàtrics, fossin assumits per llurs famílies, amb els suports necessaris. L’objectiu final era que la persona malalta pogués dur una vida normalitzada i amb el màxim nivell d’autonomia possible.

En el decurs dels anys, s’han anat veient els resultats, i la veritat és que són desoladors. Sembla que no s’hagi previst què calia fer amb tots aquells malalts que, o bé no tenen família, o bé llur família no pot, o no vol, assumir-los a casa. De fet, el que ens

estem trobant, en aquests moments, és que moltes de les persones que van sortir dels hospitals psiquiàtrics han acabat vivint al carrer, sense mantenir cap tractament i, per tant, amb descompensacions mentals que els han abocat a les presons.

La conclusió és que la presó tampoc no és el lloc més adient per a aquestes persones. El que necessiten és un tractament psiquiàtric que els mantingui estabilitzats, un entorn acollidor, amb persones, o alguna entitat, que els puguin aportar els elements afectius i relacionals imprescindibles. De la mateixa manera, els cal un suport laboral o ocupacional que els faciliti uns recursos econòmics i un desenvolupament personalitzador.

Està comprovat que, amb entorns favorables i acollidors, conjuntament amb un tractament mèdic adequat, moltes de les persones amb malaltia mental que estan empresonades podrien fer vida normal en llibertat.

4)- Els delinqüents patològics

Sempre hi ha un petit grup de persones per a les quals la presó potser seria considerada com un mal menor. Són aquests delinqüents patològics amb qui la psiquiatria no sap què fer.

En tot cas, si alliberem els drogodependents, els immigrants i els malalts mentals, i els facilitem, a cada un d'ells, determinats recursos específics ben dotats i amb personal especialitzat, ens podem trobar amb les presons pràcticament buides. Això suposaria que, a part de donar a cada persona una resposta en funció de la seva situació personal i dels seus problemes concrets (que ja es produirien en un context socialitzador des de la llibertat), es podria tractar amb dignitat -i assegurant-los un tracte més humanitzador i personalitzador- les persones que restessin dins les presons.

Algú es pot preguntar, amb raó -però de fora estant-, com és que no citem aquí aquell tipus de presos violents i gairebé intractables que rauen en quasi totes les presons. Senzillament, perquè no seria just parlar d'ells sense que ens preguntéssim quina ha estat llur història, i, sobretot, quina fou llur infantesa. Això demanaria gairebé un altre quadern, que potser conclouria amb les paraules d'Aquell que va dir: "El qui de vosaltres estigui lliure de pecat, que tiri la primera pedra".

5.- Les víctimes que pateixen les incongruències

En un primer moment, parlar de “víctimes” del sistema penitenciari pot resultar sorprenent i, fins i tot, malsonant. De fet, el primer que ens ve al cap és que les persones privades de llibertat estan tancades perquè han comès algun delictes i, en conseqüència, es mereixen estar empresonades. Per tant, si s’ho mereixen és perquè elles s’ho han buscat, i han de pagar un preu per llur manca de respecte a les normes establertes com a lleis.

Tanmateix, encara que les persones empresonades estan complint una condemna imposada per un jutge a causa d’un “mal comportament social”, podem tenir la gosadia de parlar de veritables víctimes. Elles són víctimes, però no les úniques. Intentaré detallar els diversos tipus de víctimes que observo, encara que ho siguin en diferent grau i en diferent sentit.

- Primera víctima: els presos

En primer lloc, em referiré als presos que, en definitiva, són les persones que més pateixen, en tot aquest entramat d’injustícies establertes i acceptades (moltes vegades des de l’omissió).

És encertat, pensar que les persones tancades a la presó són víctimes? I, en cas de ser-ho, víctimes de què?

Els presos són víctimes d’un sistema social, d’un sistema econòmic, d’un sistema cultural, d’un sistema judicial, d’un sistema penitenciari,... injustos, que finalment aboquen unes persones concretes a realitzar determinats actes que, en circumstàncies normals, la gran majoria d’elles no farien.

La major part de les persones que cometen delictes i estan tancades a la presó pertanyen a les classes socials baixes, o molt baixes, i s’han criat, preferentment, en ambients marginals. Normalment, es tracta de persones amb estudis primaris incomplets, amb escassa experiència laboral, que exerceixen treballs poc qualificats i feines mal remunerades, etc. Habitualment, procedeixen de famílies desestructurades que pateixen problemes complexos i greus. Per tant, una primera conclusió és que la presó es troba, fonamentalment, associada als pobres i marginats.

D'altra banda, es tracta de persones multireincidentes en la comissió de delictes (també té la seva explicació), la qual cosa els fa entendre i viure la presó com un medi hostil, però convertit en segona residència. Hi ha casos de persones que fins i tot l’han arribada a assumir com a primera residència, i no per gust, sinó perquè han anat a raure en una situació tan desesperada que no els ha permès trobar cap altra sortida possible.

Aquestes coses no passen per casualitat. L’ambient familiar, social i cultural on ens criem des de ben petits condiciona de manera decisiva el nostre futur. Un nen viu com a

“normal” allò que veu fer a les persones grans que té al seu voltant, i, si des de la més tendra infantesa, veu que els seus roben (ell no sap què és robar), doncs també ho farà; si veu que trafiquen amb drogues, ell hi traficàrà; i, si veu que cada dia es droguen davant els seus nassos, ell també s'acabarà drogant, perquè té assumit que això és el normal, i és incapaç de distingir allò que està bé del que està malament... Aquest és un primer motiu que em porta a afirmar el fet que moltes persones que avui dia es troben a les presons d'arreu de l'Estat, són víctimes.

Quan en el teu entorn familiar no hi ha suficients recursos econòmics per a arribar a final de mes, i tens moltes boques a alimentar, fàcilment acabaràs cometent algun robatori, per pur sentit de supervivència personal i familiar. Però, això no es resol amb la presó, perquè, quan en surts, si les circumstàncies econòmiques continuen essent les mateixes, hauràs de tornar a robar per a subsistir. Sé que això és difícil d'entendre quan a la vida ho has tingut tot i no t'ha mancat mai el més bàsic per a sobreviure. Sempre se'ns acut alguna resposta condemnatòria fàcil de pronunciar.

Tanmateix, tampoc no vull passar per alt una altra explicació de per què la presó va associada als pobres i marginats. M'estic referint a un factor estrictament econòmic. Quan una persona pobre comet un delictes i és detinguda, el més normal és que sigui jutjada i ingressi a la presó per a complir una condemna completa imposada per un jutge. Aquella persona, pel fet de no tenir recursos econòmics, normalment serà defensada per un advocat d'ofici, al qual coneixerà, a menys que tingui molta sort, el mateix dia del judici, cinc minuts abans d'entrar davant del tribunal. Quan es produeix aquest fet, més habitual del que ens pensem, ni el mateix advocat d'ofici sap ben bé què ha de defensar, per la qual cosa el resultat final acostuma a ser l'entrada directa a la presó, possiblement a causa d'una mala defensa.

Per què no trobem -o amb prou feines- rics, a les presons? En primer lloc, les lleis estan fetes per persones riques i poderoses, i, per aquest motiu, legislaran molt durament els tipus de delictes que poden cometre els pobres, però seran molt tous o ambigus a l'hora de codificar els tipus de delictes que poden cometre els rics, els delictes anomenats "de guant blanc".

D'altra banda, les persones riques tenen un poder i una influència enormes, de manera directa o indirecta, en els àmbits judicials, sigui pels contactes personals de què disposen, sigui pel poder decisiu dels diners.

En molts casos, la condemna pot quedar commutada pel pagament d'una fiança econòmica que, malgrat ser elevada, es liquidarà amb els mateixos diners que el ric ha estafat o robat.

Finalment, els rics poden comptar amb gabinets d'advocats molt ben pagats i preparats, que els defensaran aferrissadament, per tal d'evitar que ingressin a la presó, i, quan hi entren pel motiu que sigui, per a posar-los en llibertat en una brevetat de temps extrema i indignant.

Per un altre cantó, els presos es converteixen en víctimes d'un sistema penitenciari injust, el qual, en lloc d'ajudar-los a reinserir-se i reeducar-se, els torna més agressius, perquè els maltracta. No té en compte la persona amb uns valors i unes qualitats, sinó que només hi veu el delinqüent que ha de ser castigat amb la major duresa possible.

El resultat final és que, al pres, no només se li acaba usurpant el dret a la llibertat, sinó que li són negats la major part dels drets humans, i, a diferència del pensament generalitzat que els delinqüents entren per una porta i surten per l'altra, es pot assegurar

que la immensa majoria dels presos pobres i exclosos compleixen íntegrament llurs condemnes.

- Segona víctima: els funcionaris de presons

De manera ràpida, podríem classificar els funcionaris de presons en quatre grups: els funcionaris de vigilància, els funcionaris tècnics que conformen els equips de tractament, els funcionaris dedicats a les tasques administratives i els funcionaris amb tasques directives.

Un conegut psicòleg català, Jaume Funes, va fer un estudi, fa uns quants anys⁷, en el qual conclou que els funcionaris de vigilància, en molt poc temps, són transformats pel sistema penitenciari. Malgrat ingressin en el cos de funcionaris penitenciaris amb molt bones intencions, amb ganes de fer les coses ben fetes i de tractar humanament els presos, amb un any de treball són capaços de canviar llur manera de pensar, i comencen a actuar com a autèntics “carcellers”, en el sentit més negatiu de la paraula. Acaben atrapats a les urpes d'un sistema castigador i deshumanitzant, havent-se'n d'empassar ells mateixos les conseqüències, si no volen ser traslladats de presó o acabar a l'atur per incompliment de llurs deures (per suposat, punitius) que, evidentment, els vénen imposats des de les altes jerarquies.

Pel que fa als funcionaris tècnics dels equips de tractament, personalment no vull posar en dubte llur dedicació a les tasques que tenen encomanades, ni la bona voluntat de llurs intervencions. Tot i que de vegades se'n coneixen casos desastrosos. Però, en cap cas, es poden passar per alt les incongruències que els toca de viure i que els converteixen, també, en víctimes d'un sistema absurd i ineficaz. Per molt bé que un psicòleg, un educador o un treballador social d'una presó vulguin fer la seva tasca, és materialment impossible poder atendre bé i amb dignitat els 350 o 400 presos que tenen a llur càrrec. Si a això hi afegim tota la burocràcia i la quantitat immensa d'informes que cada equip de tractament ha de fer sobre cada persona que demana sortir de permís, que ha d'ascendir o descendir de grau, que sol·licita una llibertat condicional, etc., el resultat final és que no resta temps material per fer una tasca encaminada a la reeducació i reinserció social dels presos. Es passen més temps entre papers que entre persones, i la manera de conèixer les persones és estar amb elles. El Defensor del Poble, en el seu Informe de l'any 1995, ja posava de manifest l'escassa atenció que rebien els presos, i això s'ha anat repetint any rere any.

De fet, segons un estudi realitzat per Julián Ríos i Pedro Cabrera, professors de la Universitat Pontificia de Comillas, a Madrid⁸, i que reflecteix l'opinió directa dels presos, el 78 % dels enquestats manifesten que es troben amb problemes en la comunicació amb els funcionaris de vigilància i els equips de tractament. Així mateix, assenyalen que una de les majors traves en la comunicació neix de la falta de temps i de les pressions amb què han de treballar. La tònica més habitual és que, al llarg de tota la condemna, un pres hagi tingut 2 o 3 entrevistes amb algun membre de l'equip de tractament. El temps mitjà que l'equip de tractament ha utilitzat per a entrevistes, durant el període de condemna que porten acomplerta les persones enquestades, és de 80 minuts; quan estem parlant de persones que han estat condemnades a una mitjana de 13,5 anys (més de 7 milions de minuts de condemna). D'aquí es pot deduir la gran mancança de dedicació a un aspecte tan essencial, en el tractament, com són les entrevistes. Això és un autèntic escàndol que no sembla produir cap malestar ni cap remordiment a ningú.

La situació esmentada no tindria més importància si no fos perquè, la major part de les decisions que es prenen sobre cada una de les persones privades de llibertat, les prenen, de manera directa o indirecta, els equips de tractament. I jo em pregunto: com es pot fer un informe sobre una persona que no es coneix? o sobre una persona amb qui has tingut una entrevista de pocs minuts? Qui s'atreveria a prendre decisions sobre la vida d'altres persones a les quals desconeix?.

Tampoc no es pot passar per alt l'elevat nombre de baixes que pateixen els funcionaris de presons, a causa, sobretot, de l'estrès i de les depressions. Per tant, també ens podem preguntar: si jo, funcionari, estic estressat, cremat o deprimat per la duresa de la meua feina, puc fer valoracions objectives i imparcials, sense descarregar les meves ansietats en els presos a qui, d'altra banda, considero responsables dels meus patiments? En aquests casos, l'objectivitat i la imparcialitat brillen per llur absència.

Finalment, vull dir algunes paraules sobre els funcionaris que tenen càrrecs directius. Evidentment, si han arribat a ocupar aquests llocs és perquè s'han guanyat la confiança, durant molts anys, dels responsables del sistema penitenciari. Si no hagués estat així, haurien rebut la mateixa resposta que s'ha donat moltes vegades: "No podem deixar entrar a la presó una persona que no creu en el sistema penitenciari, perquè, altrament, provocarà una rebel·lió dels presos contra els funcionaris".

Per tant, la conclusió és que els funcionaris de presons també són víctimes d'un sistema injust.

- Tercera víctima: les famílies dels presos

Quan una persona entra a complir una condemna a la presó, el càstig no el rep només el pres, sinó també totes les persones del seu entorn i, de manera especial, els seus éssers més estimats.

Les barreres psicològiques que separen la família de la seva persona estimada, les barreres físiques, amb les reixes o els vidres blindats, per poder mantenir una conversa; les distàncies geogràfiques, quan el pres és traslladat a una presó llunyana del seu domicili habitual; les dificultats per poder parlar per telèfon o per poder rebre una carta amb una certa intimitat... Tot això acaba convertint la relació familiar en un autèntic drama.

Quan jo treballava a la presó, una de les tasques més importants que, des de la nostra entitat, ens havíem senyalat com a prioritària era la de ser veritables intermediaris entre el pres i la seva família. No podíem entrar correspondència ni paquets, però el fet de dir a uns pares que estiguessin tranquils, perquè llur fill o filla estava bé i no li mancava res, els donava una gran tranquil·litat. Nosaltres vèiem els presos cada dia. Nosaltres vèiem les famílies pràcticament cada setmana. Una salutació, una paraula d'alè... es convertien en el millor tractament psicològic per a tothom. I no diguem ja quan la persona privada de llibertat té fills petits i una parella a qui s'estima amb bogeria.

La proximitat, el tracte correcte i l'acompanyament familiar conformen una altra de les assignatures pendent del sistema penitenciari, que s'hauria de revisar i hauria d'evolucionar, perquè, en definitiva, un familiar mai no pot ser el responsable dels actes comesos per la persona empresonada, i, en canvi, rep un càstig similar al de la persona condemnada. D'aquesta manera, els pares, avis, germans, parelles, fills... es converteixen en víctimes d'un sistema penitenciari injust i d'un sistema judicial incapaç de trobar

alternatives positives i constructives que ajudin la persona que ha comès un error en la seva vida a fer front al futur, amb il·lusió i esperança per seguir lluitant.

- Quarta víctima: el sistema judicial

Advocats, fiscals, jutges, i especialment els jutges de vigilància penitenciària, que són els encarregats de vetllar pels drets dels presos, acaben convertint-se, també, en unes víctimes més o menys actives d'aquest sistema penitenciari forassenyat.

Es podria afirmar, sense por a equivocar-se, que, si els jutges, advocats i fiscals coneguessin de primera mà com funciona una presó per dins: el tipus de relacions que s'estableixen entre aquelles quatre parets i el grau de deteriorament que es produeix en les persones empresonades, sobretot a nivell psicològic... no s'atrevirien a enviar-hi ningú.

Segur que, en aquests moments, moltes persones del sistema judicial deuen pensar que ells han trepitjat sovint les presons, que les coneixen bé, i que estem exagerant.

Força vegades, he tingut l'oportunitat d'observar la visita de jutges, de personalitats rellevants i, fins i tot, de diferents mitjans de comunicació que volen donar a conèixer als ciutadans com són les presons espanyoles. Allò que veuen, allò que filmen, allò que se'ls ensenya, allò que coneixen...no és més que un maquillatge que intenta amagar tot el negatiu que hi ha al rerefons. Només es mostra, d'una manera totalment manipulada, la cara més maca de la presó, si és que es pot dir que a la presó hi ha alguna cara maca, que cal dubtar-ne.

Quan un jutge visita una presó, normalment ha avisat, abans, que hi anirà, i la visita es prepara amb tota la cura del món. La direcció de la presó⁹ li fa una acurada recepció i l'acompanya a fer un recorregut "turístic" pel Centre Penitenciari. Se li ensenyen les quatre manualitats més espectaculars realitzades per un petit, molt petit, grup de presos (sense parlar-li de la desocupació total de la major part dels reclusos). Se li presenten, i el saluden, els presos modèlics, de tota confiança i que, evidentment, no tinguin cap queixa a formular-li (els qui tenen queixes resten el màxim d'amagats possible i són qualificats de "perillosos"). Se li mostren els equipaments de les presons més modernes, intentant oferir-li la imatge d'un lloc ben preparat (sense esmentar-li el poc ús que se'n fa)...

En definitiva, després d'haver contemplat les excel·lències dels nous Centres Penitenciaris, els jutges se'n tornen cap al seu jutjat amb la consciència ben tranquil·la i enganyats pel propi sistema penitenciari. Potser no estaria de més, que, algun dia, l'acompanyament de la visita el poguessin fer els mateixos reclusos, sense el control de la direcció i sense avís previ per part del jutge.

- Cinquena víctima: la societat

Tots i cada un de nosaltres som també unes veritables víctimes del sistema penitenciari, sobretot a causa de la nostra ignorància i la nostra manca de sentit crític.

En primer lloc, se'ns enganya i se'ns manipula de manera sistemàtica cada vegada que se'ns intenta donar una informació referent als Centres Penitenciaris i als presos i preses del nostre país. I, com que el nostre desconeixement és tan gran, ens creiem tot el que ens diuen les persones que controlen els mitjans de comunicació, que, com dèiem

abans, no són precisament els pobres ni els exclosos. Aquest desconeixement no ens permet replicar allò que veiem i sentim.

En segon lloc, la nostra manca de sentit crític ens fa acceptar la presó com a única resposta vàlida i eficaç enfront de tot error comès per una persona. És un mal que s'ha d'acceptar, perquè no hi ha cap més alternativa. Pensar d'aquesta manera significa ignorar les experiències positives, externes a la presó, que estan funcionant, de cara a una veritable inserció social, i de les quals parlarem més endavant.

I, en tercer lloc, som víctimes perquè hem perdut tota capacitat de mirar cap al futur. Només pensem en la resposta immediata del càstig i amb la màxima duresa possible. Però sembla que som incapaços d'adonar-nos que la persona que entra a complir una condemna, quan l'hagi acomplerta íntegrament, tornarà a la societat i haurà d'integrar-s'hi fent una vida normal. Si durant els anys de reclusió no s'ha aprofitat el temps per a treballar aspectes relacionats amb els valors, la reeducació o la reinserció social, aquesta persona no sabrà com situar-se i tornarà a cometre uns determinats errors que hauria pogut evitar.

La societat no té cap responsabilitat sobre els errors inevitables. Però quan es cometen errors que es podien haver evitat mitjançant un bon acompanyament, tot el pes de la responsabilitat ens cau a sobre.

Si no som capaços de tenir aquesta perspectiva de futur, l'única cosa que estem potenciant és que la persona que ha quedat en llibertat quedi atrapada en el cercle viciós de la delinqüència i la desesperança. No oblidem que, per a una persona, l'estada a la presó es converteix en un estigma que el marcarà per tota la vida i que, en el futur, li tancarà moltes portes de cara al mercat laboral i, en conseqüència, també de cara a una veritable reinserció social.

Així, doncs, tant per mer egoisme com des del punt de vista de la justícia social, si pensem en un futur més tranquil i plàcid per a tothom, ens convé ser tremendament exigents en la posada en marxa dels sistemes educatius, tant dins com fora dels Centres Penitenciaris.

6.- El fracàs d'un sistema injust

Si mirem el nombre de persones preses que estan complint penes de privació de llibertat, veurem que aquest nombre té una trajectòria ascendent, durant els darrers anys. En aquests moments, en tot l'Estat espanyol hi ha 48.118 persones preses¹. L'any 1990, n'hi havia 33.035; i, el 1997, el nombre de presos era de 43.453.

Però, el més curiós és que un 61,2 % de la població reclusa espanyola és reincident. Aquesta dada és molt significativa. Si el pas per la presó va encaminat a la reeducació i reinserció social i, de cada 100 persones que passen per la presó, 61 hi tornen a entrar al cap d'un temps, vol dir que el sistema penitenciari és un fracàs, perquè no aconsegueix el seu objectiu.

Això hauria d'obligar els responsables de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries a replantejar-ne tot el sistema, la metodologia utilitzada i el perfil dels funcionaris de presons. I, d'altra banda, els ciutadans espanyols hauríem d'exigir les corresponents responsabilitats polítiques i socials, puix, com insisteix la mateixa Direcció General, "si el sentit de la Institució Penitenciària és educar i reinserir les persones que ingressen a la presó per acomplir una pena, és evident que totes les actuacions que s'efectuïn en el medi penitenciari han d'anar dirigides a respondre a aquella idea essencial"¹¹. Aquest plantejament no s'està complint i, el que és pitjor, sembla que els màxims responsables d'aquest sistema no tenen cap intenció que s'arribi a complir algun dia.

Per un altre cantó, com que les presons estan cada cop més allunyades i separades de la realitat, com que cada vegada hi ha menys transparència informativa sobre el que succeeix dins de les presons i més distància psicològica entre els ciutadans i les presons, les mobilitzacions ciutadanes que reivindiquen els drets de les persones empresonades són cada cop més escasses i silenciades.

La política penitenciària està impregnada de funcionaments de caire feixista i absolutista. La persona reclusa, des del primer moment que entra en una presó, deixa de ser ella mateixa i esdevé un ninot en mans de persones desconegudes que, a partir d'aquell instant, comencen a prendre decisions en lloc d'ell. Posem un petit exemple: una persona pot fer una sol·licitud per trucar a la seva família. En aquest cas, la persona privada de llibertat ja no pot decidir-ho, sinó que ho ha de sol·licitar, i seran unes altres persones les qui li autoritzaran o denegaran la seva petició. Si li deneguen, la persona s'ha d'aguantar sense dret a protestar. Però, pot ser que li autoritzin. En aquest cas, l'autorització no li arriba en el moment en què fa la sol·licitud (i que potser és el més urgent per a connectar amb la família o amb alguna persona estimada), sinó que poden passar alguns dies. Quan li arriba l'autorització, ha d'anar a la cabina dels funcionaris que controlen el seu mòdul i demanar-los que li marquin el número del telèfon d'on vol trucar. Força sovint, els funcionaris estan jugant tranquil·lament a les cartes o fent petar la xerradeta i, evidentment, no volen que ningú els molesti, i menys quan es tracta d'un delinqüent. Una resposta habitual del funcionari és dir "deixa'm en pau", o bé "ara no em

dóna la gana”. Si el pres insisteix, perquè té l'autorització i està en el seu dret, es fàcil que el funcionari li posi un comunicat sancionant el seu mal comportament, amb la qual cosa pot acabar quedant arrestat a la seva cel·la durant uns dies.

Pensem que, sempre que hi ha algun petit conflicte dins d'una presó, normalment es resol amb un “mini-judici”, en què s'enfronta la paraula d'un pres contra la paraula d'un funcionari, i, sempre, per definició, té raó el funcionari. I quan un pres vol denunciar un tracte denigrant d'algun funcionari al director de la presó, ho ha de fer per escrit i entregar-ho al mateix funcionari a qui està denunciant. És evident que aquesta denúncia o aquesta queixa no arriba mai a direcció i, a més a més, el pres es guanyarà un càstig.

Amb aquests plantejaments, qui pot pensar que la presó és un espai educatiu i de tractament?

- Què aporten les macropresons?

Sota l'engany governamental que les presons són obsoletes (que és cert), que no reuneixen condicions habitables (que també és cert), que no tenen espai suficient i estan sobresaturades, etc., des de fa aproximadament 15 anys s'està produint una renovació dels Centres Penitenciaris. Des de l'Administració pública se'ns intenta vendre la imatge (i així ha aparegut sovint en els mitjans de comunicació) que les noves presons són un hotel de luxe amb totes les comoditats. Una altra cosa diferent és quin accés tenen els presos a la major part d'espais comuns. La realitat és que el pres pràcticament només fa vida entre les quatre parets del seu mòdul i del seu pati.

S'estan construint presons modernes molt grans, allunyades dels nuclis urbans i que es converteixen en estructures autosuficients. Són com petites ciutats, que estan vivint una situació de “toc de queda” permanent, amb tots els serveis. Pensem en un recinte on hi viuen 1.500 persones preses i on hi treballen prop de 500 persones funcionàries, sense comptar les poques persones voluntàries que hi dediquen una part de llur temps i de llur vida. Aquests espais s'han convertit en petits pobles aïllats i completament tancats, que no tenen necessitat de ningú aliè a l'estructura.

Què està comportant, la construcció d'aquests Centres Penitenciaris tan moderns? La resposta és complexa, però el que ens estem trobant, en realitat, és que les presons estan essent traslladades fora de les ciutats on se suposa que han de ser reinserits els presos. La nova política de construcció de presons va encaminada a allunyar-les el màxim dels nuclis urbans (a uns 40-50 km). Aquest allunyament està provocant, com a mínim, el següent:

- Amb aquesta separació es produeix la desvinculació física i psíquica, tant de la població reclusa com de la població urbana. Els presos ja no veuen el moviment de la ciutat, deixen de sentir els sorolls i les veus de les persones del carrer, van trencant llurs arrels i llurs orígens... Perden el contacte visual i auditiu (tots dos molt importants) amb l'entorn ciutadà que encara tenien quan les presons es trobaven a les ciutats. Llavors encara mantenien uns mínims vincles socials amb el context a on havien de tornar, en acabar de complir la condemna.

- Que les famílies dels presos pateixin i tinguin grans dificultats de desplaçaments per a anar a veure llurs éssers estimats. No podem oblidar que, molt sovint, les famílies dels empresonats pertanyen a les classes socials més modestes, sense prou mitjans econòmics com per poder pagar-se un viatge setmanal a la presó durant uns quants anys. També és

cert que, quan no compten amb vehicle propi, han de dependre d'uns transports públics que brillen per llur absència o que passen molt de tant en tant.

·Encara que es facin noves construccions, les cel·les segueixen essent compartides. La persona presa perd tot el dret a poder gaudir de la seva pròpia intimitat. Ha d'acabar compartint un espai -el seu espai- amb persones desconegudes amb qui no té cap vincle i amb les quals es veu obligat a conviure. Tota intimitat resta anul·lada.

·L'arquitectura de les cel·les, on homes i dones viuen gairebé 24 hores al dia, converteixen l'estructura penitenciària en una cosa molt semblant a un monestir medieval, però sense haver-ho pogut escollir.

·Hi ha estudis que acaben concloent que, un mínim de confort, estalvia molta violència¹. Això sembla que ho desconeguin els carcellers. De tota manera, coexisteix la idea que, perquè la presó no sigui un hotel, el nivell de confort ha de ser baix.

·Desconeixement, per part de la població lliure, d'allò que passa dins d'una presó, però, alhora, augmenta el desconeixement, per part dels presos, del que passa a fora, a llur voltant. Amb aquesta distància, es produeix el fenomen de la tranquil·litat de consciència, tant dels ciutadans en general com dels funcionaris, i, d'altra banda, sembla com si els funcionaris acabessin tenint carta lliure per fer el que vulguin, ja que, un cop travessada la porta, ningú no els demanarà explicacions. En l'estudi que he esmentat amb anterioritat¹³, el 66 % dels presos no es senten respectats pels funcionaris, i un 78 % troben problemes en la comunicació amb els equips de tractament. Quin tipus de relació interpersonal està comportant aquest sistema penitenciari?

·Despersonalització en les relacions pres-funcionari. En créixer tant el número de persones vinculades a les presons, les relacions es tornen distants, fredes, indiferents,... i tot això comporta un increment de maltractaments físics i psíquics.

Contemplant aquests motius, que només fan referència a la ubicació física de les presons, però que tenen una repercussió relacional i psicològica important, veiem, com a mínim, que impliquen, ja, un plantejament negatiu i contrari a la reinserció social.

L'informe citat anteriorment descriu les presons com un submón d'incomunicació i d'angoixa, on els presos han de viure llurs frustracions, pors, desolacions, desesperances... i on s'han d'enfrontar, moltes vegades, amb la línia divisòria entre la vida i la mort.

Els funcionaris són el blanc de la major part dels atacs que llencen els presos. Això és completament lògic, si tenim en compte que és el mateix sistema penitenciari el que ha conduït a la confrontació directa entre els dos bàndols. Uns són "oficialment" els bons, els qui manen i els qui tenen el poder per dir el que s'ha de fer –sobretot mitjançant l'amenaça continuada del càstig- i per prendre decisions sobre la vida dels altres. Els altres són els dolents, els que no es saben comportar i han d'aprendre a fer el que diuen els poderosos. Han d'obeir sense protestar ni discrepar en cap moment, puix que poden ser sancionats quan menys s'ho esperin. Aquesta relació està viciada des de la mateixa arrel, i provoca una forta tensió, sovint insostenible, àdhuc amb les millors intencions per ambdues parts.

El més simple i el que primer ens ve al cap és desautoritzar la paraula del pres, enfront de la del funcionari de presons. Però, quan ens trobem amb un percentatge tant elevat de queixes per part de les persones privades de llibertat, no hem de sospitar que realment hi ha un problema?

La presó segueix conservant una estructura piramidal, totalment despersonalitzadora i violenta. És un mecanisme de càstig i de violència, perquè ho és tot menys un espai democràtic. No hi ha llibertat d'expressió, ni llibertat cultural. No està autoritzada la capacitat d'organització i està vedada la llibertat de moviments. Tot està muntat en funció del règim disciplinar, en lloc d'estar pensat en funció de les persones, i d'unes persones que, tard o d'hora, un cop acomplerta la pena imposada, tornaran a viure en la societat. Tothom qui viu allà dins, està sotmès als mateixos horaris, a recomptes constants i, fins i tot, s'acaba identificant el bon o mal comportament d'una persona en funció de la seva acceptació i submissió al règim disciplinari vigent, per molt injust que aquest sigui.

- Alguns trets definitoris de la política penitenciària actual

Tal com diu el sociòleg Enrique Arnanz¹, alguns dels trets actuals que defineixen la política penitenciària espanyola es poden resumir de la següent manera:

- Hi ha una predominança abusiva del tema d'ETA. El terrorisme d'ETA està marcant, de manera desproporcionada, el desenvolupament global de la política penitenciària. Pensem que el número de presos per terrorisme, a l'Estat espanyol, és molt reduït, si el comparem amb tot el conjunt de presos. Per tant, la política penitenciària estatal no pot restar elaborada a partir d'un petit grup de persones, sinó que ha de ser pensada en funció de la globalitat.

- Hi ha una obsessió enorme, per part de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries, de transmetre a la societat la imatge d'un Sistema Penitenciari molt segur.

- Hi ha un gran interès per reduir l'impressionant dèficit econòmic de la política penitenciària actual.

- Hi ha una gran manca de credibilitat en la influència positiva dels col·lectius no penitenciaris en la vida quotidiana de la presó. Els funcionaris de les presons no creuen que les ONG i les persones voluntàries puguin fer una tasca positiva a les presons. Més endavant, procurarem aprofundir en aquesta qüestió.

7.- On tenim el futur?

De cap de les maneres no es pot creure en aquest sistema penitenciari tan agressiu i deshumanitzant. Però, els presos no són culpables que el sistema sigui així i, en tot cas, ells són els sofrents que l'han de patir. En definitiva, ens adonem que acaben essent castigades les persones més febles i amb menys recursos personals i socials. Acaben sent els veritables caps de turc que han de carregar amb la malícia dels més potents. No estaria gens malament que la justícia acabés perseguint els culpables últims, tots ells rics, poderosos i invisibles, que són els qui de veritat han d'ésser castigats.

Les persones antropològicament optimistes hem de seguir creient en la persona feble i indefensa, encara que hagi passat per la presó i hagi quedat marcada per tota la vida. Aquesta estigmatització es tradueix en la dificultat per refer la seva vida social, relacional, afectiva.

Però, també té una repercussió negativa en la incorporació al mercat laboral. Cada vegada hi ha més empreses que, abans de contractar una persona, li demanen un certificat de penals. I si no es poden incorporar al mercat laboral, com s'han de guanyar la vida? No és una gran incoherència, demanar a aquestes persones que siguin honrades i es guanyin la vida amb dignitat, si no reben ofertes d'inserció laboral?

D'altra banda, ja hem comentat la degradació física i psíquica que acaben patint els ex-reclusos. Això fa que, massa sovint, abans de preocupar-se de llur futur i del que faran, s'hagin de preocupar de llur present i de llur recuperació personal. La major part dels presos surten pitjor de com han entrat.

En cap cas podem passar per alt una altra incongruència burocràtica de la mateixa Administració Pública. Resulta que, segons el temps de condemna que la persona ha complert, en quedar en llibertat té dret a cobrar l'atur d'excarceració. Però, no el pot sol·licitar fins al dia en què posa els peus al carrer. I tots sabem el temps que has d'esperar sense cobrar des que fas la sol·licitud fins que t'arriben els primers diners. Això es tradueix en el fet que, la persona presa, o té un suport familiar o d'alguna ONG que el sostingui mentre no tingui ingressos econòmics, o no podrà sobreviure per si mateixa durant els dos o tres mesos que trigarà a cobrar. En conseqüència, l'endemà mateix de quedar en llibertat, haurà de pidolar o robar, per poder sobreviure.

- Les Organitzacions No Governamentals en l'entorn penitenciari

És important fer referència al paper, moltes vegades decisiu, que juguen les ONG dins de les presons. És cert que, moltes vegades, són utilitzades, pels directors de les presons, simplement com a pantalla per a donar una bona imatge del funcionament de llur centre penitenciari. En aquest sentit, les entitats no lucratives han d'estar sempre a l'aguait i amb una reflexió permanent, per tal d'evitar ser atrapades pel mateix sistema que han de denunciar. A més a més, les pròpies ONG sovint pateixen la desconfiança de molts funcionaris, que no només no actuen, sinó que tampoc no deixen actuar. Molt sovint, els funcionaris s'interfereixen en la tasca que desenvolupen les ONG, perquè aquestes són vistes com a elements invasors d'un espai que no els pertany.

Jo, personalment, crec en la tasca de les ONG. Elles són pràcticament les úniques entitats que poden aportar una mica d'aire fresc i no contaminat a aquestes persones que tant pateixen. Molt sovint es converteixen en l'únic element de connexió amb l'exterior i que els pot facilitar una integració social i una preparació per a la llibertat que sigui eficaç. En aquest sentit, el jutge de vigilància penitenciària de Madrid, José Luis de Castro, insisteix que “si es vol rehabilitar algú...es necessiten suports exteriors, i aquests suports són les ONG”¹⁵.

Les ONG tenen, també, una tasca complementària. Des de llur imparcialitat i esperit crític, tenen l'obligació d'exigir a l'Administració i al poder judicial l'acompliment dels drets de les persones privades de llibertat, així com de denunciar totes aquelles injustícies que, diàriament, passen desapercebudes. En aquesta línia, el mateix jutge José Luis de Castro, reconeix: “Penso que a la institució (penitenciària) li interessa un voluntariat còmode, que comparteixi molt amb la pròpia direcció de les presons. Jo treballo molt amb ONG, són un suport enorme i em refio molt d'elles. Però el meu judici personal és que aquestes persones han de treballar directament amb el pres, perquè són un ajut pel pres; i, llavors, han de fer-ho, no com a col·laboradors de la presó, sinó com a col·laboradors del pres”¹.

- A la recerca d'alternatives...

Si ens aturem a pensar en els resultats socials que comporten les presons, només podem arribar a una conclusió: les presons són un autèntic fracàs, perquè no aconsegueixen el seu objectiu, és a dir, la reeducació i la reinserció social.

En canvi, sempre podem parlar de la recerca d'alternatives a la presó. Hem de ser prou creatius i, a més a més, hi ha suficients alternatives proposades. Fins i tot el codi penal en parla d'algunes. Només cal voluntat política, perquè es facin realitat; però han d'anar acompanyades de pressupostos econòmics adreçats a aquests recursos alternatius. De fet, la revista neoliberal *The Economist* denunciava, fa un temps, “el costós i inútil que resulta mantenir les presons sense obtenir cap tipus de resultat”. No per ètica, sinó per utilitarisme, començava a plantejar-se la necessitat de cercar alternatives. Ja el neoliberal Milton Friedmann havia afirmat que “haurien d'ésser cessats tots els directors generals de presons, per llur incompetència, ineficàcia i ineficiència. Esperem que l'alternativa no siguin els treballs forçats o l'ampliació de la pena capital”¹⁷.

M'atreviria a dir que, encara que no augmentessin els pressupostos, simplement destinant els 30.000 o 36.000 euros anuals que costa cada pres (entre 5 i 6 milions de pessetes) a recursos més reduïts i, per tant, més humanitzadors, ja es podria canviar força

el panorama. El manteniment de centres petits, de recursos específics per a treballar les problemàtiques de les persones, o de pisos amb 3 o 4 places, amb uns educadors amb dedicació exclusiva, seria molt més eficaç, des del punt de vista educacional i de reinserció social, i tindrien una despesa econòmica molt més reduïda que el cost del sistema penitenciari actual.

En tot cas, no podem oblidar el que diu José Luis Segovia, quan afirma que “si el problema dels presos és un problema social, si volem eradicar o, si més no, reduir notablement la marginació, haurem de modificar els factors socials que l’afavoreixen: les desigualtats educatives, les mancances i desigualtats econòmiques, les mancances i desigualtats en l’habitatge, en l’equipament dels barris, etc”¹.

Tot això suposa un canvi de plantejaments en les polítiques socials, proposant polítiques globals alternatives que, enfocades a llarg termini, acabin donant resultats d’eficàcia social. La prevenció és la clau de tot. Les presons mai no solucionen el problema. En tot cas el poden camuflar temporalment. El que cal fer és atacar el mal des del seu origen, és a dir, treballar amb fermesa la prevenció. Una bona medicina preventiva es converteix en una disminució de la despesa curativa posterior. Per tant, si som capaços d’entendre i de fer entendre que és fonamental invertir en polítiques globals de lluita contra la pobresa i l’exclusió, en polítiques educatives, laborals, sanitàries, d’accés a l’habitatge, d’integració... acabarem veient com, la major part de les vegades, les presons sobren.

Però, no tot acaba aquí. Aquestes polítiques preventives i la posada en marxa de recursos alternatius han d’anar acompanyats d’un canvi de mentalitat per part de tots els ciutadans. Hem d’anar canviant el nostre sistema de valors i traduir-lo en una solidaritat real. És evident que hem de treballar-nos el respecte a la diferència, però, alhora, hem de ser coherents, i, si diem que els pisos són més humanitzadors, o bé que els drogodependents han de ser tractats amb programes específics i amb personal especialitzat, hem d’estar preparats per a acceptar l’endegament d’aquests recursos en el nostre barri o en el nostre bloc de pisos. Aquest és el gran repte...

APÈNDIX

Què hi passa a les presons catalanes?

En el seu informe sobre Espanya 2002, Amnistia Internacional dedica un llarg paràgraf a les presons catalanes. Malgrat no pretengui pronunciar cap veredicta judicial, sí que posa en relleu l'existència de problemes seriosos (no pas exclusius de Catalunya) i d'una "tensió creixent". Sense pretendre, tampoc, nosaltres, pronunciar veredictes judicials, aportem algunes dades que poden ajudar a comprendre les causes dels problemes.

Fa més de deu anys, el llavors director de presons de la Generalitat, Ignasi Garcia Clavel, afirmava a *La Vanguardia* que "*les actituds d'alguns funcionaris de presons recorden sistemes ja superats per la democràcia espanyola*" (22.9.91), i lamentava, a més, en un document intern, "la necessitat de bandejar qualsevol mena de relació amb els interns basada en la prepotència". Garcia Clavel, el més estimat, pels presos, de tots els directors de presons, va acabar essent destituït pocs anys després. I Jaume Lorés va comentar, en el diari *Avui*, que "*s'havia hagut d'enfrontar amb funcionaris de la vella escola, autoritaris i cruels, que són els qui han dut a terme la campanya en contra d'ell*" (15.06.97). Aquests funcionaris de la vella escola pertanyen al sindicat majoritari de presons de Catalunya (CATAC), el qual, segons la premsa, "*va emetre un comunicat on mostrava la seva satisfacció pel cessament, i anunciava que l'havien celebrat amb cava*" (*El País*, 4.12.99).

La mentalitat d'aquells funcionaris es reflecteix, per exemple, en un article de l'aleshores secretari general de l'esmentat sindicat, en el qual afirmava que "*el sistema de rehabilitació ha fracassat*", i valorava el model penitenciari nord-americà, condemnat per Amnistia Internacional, com la manera d'enfocar el sistema carcerari que "*atorga més seriositat al tema*" (cf. *Revista del Vallés*, 19.9.93: "Con la legalidad por delante"). Tres anys més tard, en el butlletí d'USO (predecessora del CATAC) un funcionari escrivia, després d'una visita a l'administració penitenciària d'Huntsville (Texas): "*Una gran part de l'enfocament...sota l'actual direcció general (de I. Garcia Clavel) no és res més que un espantós escarniment d'un seguit de polítiques aplicades en les darreres dècades dels seixanta i fins a mitjan setanta, a Nord-Amèrica, amb el resultat d'un estrepitós fracàs que, al capdavant, es va cobrar la vida de nombrosos treballadors penitenciaris i que va portar l'administració penitenciària nord-americana...a reconduir-ne les seves línies mestres cap al retorn a un model de presó més estricta pel que fa al mode regimental i de seguretat, i més escèptica envers uns programes de tractament i de rehabilitació que van resultar cars, ineficaços i perillosos*".

Tres anys més tard (el 1999), Amnistia Internacional va denunciar, davant la Generalitat de Catalunya, l'existència de maltractaments i vulneracions dels drets humans per part dels funcionaris de presons. Aquestes violacions, segons AI, eren "*freqüents, però no sistemàtiques*".

Aquests problemes no són exclusius de Catalunya. A propòsit de la Unió de Funcionaris d'Institucions Penitenciàries (una de les primeres centrals legalitzades), Enrique Múgica, aleshores ministre de justícia, va declarar que es tractava "*d'un grup d'agitadors ultres*". I Antonio Asunción, el qui fou director general de presons, el va qualificar "*d'organització d'extrema dreta que només pretén rebentar el sistema penitenciari*" (cf. *El País*, 18.3.90).

El que sembla més típic de les presons catalanes és l'aparició d'un altre sindicat de funcionaris: l'*Associació Democràtica de Funcionaris de Presons* (ADECAF), que es va proposar de combatre aquesta idealització del model nord-americà i aquesta pervivència de criteris de l'antic règim. De fet, a començaments del 2002, el Tribunal Suprem va condemnar el president del sindicat CATAC "per agressió a un pres amb l'agreujant d'abús de superioritat". Malgrat se li rebaixés molt la condemna sol·licitada, el Tribunal considerà provat que uns funcionaris "*van reduir l'intern, el van subjectar i (el condemnat, el nom del qual preferim ometre) va començar a donar-li cops de puny, a conseqüència dels quals va patir lesions a la cara i al cap*" (cf. *Diari de Girona*, 28 de gener del 2002, p.18). Els fets havien estat denunciats per funcionaris de l'ADECAF. Aquests altres funcionaris asseguren haver sofert, després, amenaces, pintades amb insults greus, i fins i tot la punxada de quatre rodes del cotxe. Alguns d'ells van haver de sol·licitar una baixa temporal amb tractament psiquiàtric.

Força sovint, darrerament hem sentit parlar de motins o de fugues en algunes presons catalanes. Els funcionaris del CATAC les presenten com una prova d'una política penitenciària tova, que pot acabar espantant la ciutadania. D'altres treballadors expliquen que els presos tenen una autèntica por als funcionaris, i que aquest és un factor decisiu, en els episodis al·ludits.

L'administració pública hauria d'estar més atenta a aquesta situació que porta ja anys arrossegant-se. Nosaltres només podem afirmar que:

1) El mandat constitucional en matèria de penes privatives de llibertat només podrà dur-se a terme mitjançant un personal de vigilància *èticament compromès* amb la rehabilitació (i no sols amb el càstig o la venjança) dels presos. La qual cosa implica una formació seriosa dels funcionaris en la doctrina dels drets humans. En aquest sentit, no semblen preocupants les mostres d'admiració o aplaudiment envers el sistema de presons nord-americà, que és un dels menys respectuosos amb els drets humans.

2) La majoria del personal de vigilància a les presons catalanes hauria de ser seleccionada i formada d'acord amb els principis abans esmentats.

3) Si continuen produint-se pautes d'actuació pròpies de la dictadura, que han afectat també funcionaris joves, aquells altres funcionaris que, en compliment de la llei, denunciïn vulneracions dels drets humans provocades per llurs companys de feina, han de ser protegits d'un corporativisme que titlla de traïdor i sotmet a persecució laboral (*mobing*) els qui no fan res més que complir amb llur obligació.

NOTES

- ¹ Diccionari de la Reial Acadèmia Espanyola de la Llengua.
- ² Una bona i exhaustiva descripció de les conseqüències psíquiques que acaben patint les persones empresonades, la podem trobar en el llibre de Jesús Valverde Molina, titulat "La cárcel y sus consecuencias: La intervención sobre la conducta desadaptada". Ed. Popular. Madrid, 1997.
- ³ Mentre estic escrivint aquest quadern es fa la presentació d'un nou estudi dedicat exclusivament a la situació del primer grau en les persones espanyoles. Aquest estudi està fet per l'advocat Julián C. Ríos i pel sociòleg Pedro J. Cabrera, a partir de la resposta directa de les persones empresonades en primer grau. És interessant, ahora que esgarriós, saber de primera ma el que passa en aquests espais recòndits i foscos. El seu títol és "Mirando al abismo" i està publicat per la Universidad Pontificia de Comillas i la Fundación Santa Maria. Madrid 2002.
- ⁴ Segovia, J. L. Article "El hecho social. Cárcel y sus destinatarios". Revista Éxodo nº 44, p. 5.
- ⁵ Dades recollides de la pàgina web del Ministerio del Interior:
www.mir.es/instpeni/sistema.htm
- ⁶ El divendres, 1 de març del 2002, apareix una notícia a "La Vanguardia" on s'afirma que el 90% dels presos que, el 2001, van ingressar en una presó catalana, són estrangers. Això significa que, dels 332 nous presos, 299 no eren espanyols. D'aquesta manera, del total de 6.616 persones privades de llibertat a les presons catalanes, 1.650 (el 25,7%) són estrangers.
- ⁷ Els resultats van ser exposats, pel propi autor de l'estudi, en la "II Conferencia Nacional sobre Sida y drogas", celebrada a Madrid durant el mes de novembre de 1995.
- ⁸ Ríos Martín, Julián, y Cabrera Cabrera, Pedro J. Mil voces presas. Universidad Pontificia de Comillas. Madrid, 1998. p.47. Aquest estudi s'ha realitzat a partir d'un qüestionari respost per 1.010 presos de 62 presons espanyoles (de les 74 existents).
- ⁹ A menys que hi hagi un enfrontament obert entre les persones que representen els dos estaments, que també es produeix de tant en tant.
- ¹⁰ Dades corresponents a l'1 de gener del 2002 i facilitades per la "Dirección General de Instituciones Penitenciarias del Ministerio del Interior", a través de la pàgina web:
www.mir.es
- ¹¹ "El Centro Penitenciario". Dirección General de Instituciones Penitenciarias. Ministerio del Interior. www.mir.es/instpeni/centro.htm
- ¹² Muntañola Thornberg, J. Pautas de disseny II. L'arquitectura de les presons. Edicions UPC. 1998. p. 11-12.
- ¹³ Ríos Martín, Julián, y Cabrera Cabrera, Pedro J. Mil voces presas. Universidad Pontificia de Comillas. Madrid, 1998. p. 47.
- ¹⁴ Exposició presentada en les Jornades "El centro penitenciario como espacio de tratamiento en drogodependencias", celebrades a Madrid els dies 14 i 15 de novembre del 1996.
- ¹⁵ Entrevista a José Luis de Castro. Revista Éxodo nº 44. p. 15.
- ¹⁶ 15. Op. cit. p. 15.
- ¹⁷ Segovia, J. L. Article "El hecho social. Cárcel y sus destinatarios". Revista Éxodo nº 44, p. 4 (nota 3 a peu de pàgina).
- ¹⁸ Segovia, J. L. Article "El hecho social. Cárcel y sus destinatarios". Revista Éxodo nº 44, p. 6. © Cristianisme i Justícia – Roger de Llúria 13 – 08010 Barcelona T: 93 317 23 38 – Fax: 93 317 10 94 – espinal@redestb.es - www.fespinal.com Gener 2003

